

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א

בענין:

'דין פילגש'

- קל"ו -

נמסר בליל ש"ק פרשת חיי שרה ה'תש"ע

נכתב בידי הרב יוסף בן ארזה שליט"א

לומדי השיעור מאחלים
לרב יוסף בן ארזה שליט"א
ברכת מזל טוב מעומק הלב לרגל אירוסיו
בתו. זכות הפצת התורה תעמוד לו
ולב"ב ויצליח בכל מפעליו

בליל ש"ק פרשת ויצא יחל השיעור בשעה 9:00 בערב ויהיה בענין 'אין מערבין שמחה בשמחה'.

המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה לכתובת:

timnal@zahav.co.il

דין פילגש

זה כבני נח דאין להם קדושין וחופה. והוא מהטעם האמור, שלא היתה חלות קדושין עד שלא ניתנה תורה ונתחדשה ההלכה^א.

וצריכים אנו לבאר את שתי שיטות הראשונים; לפרש"י שיש קדושין לפילגש קשיא קושית הרמב"ן, הלא אם כתובה דרבנן מה חילוק בין אשה לפילגש מדאוריתא. וגם להרמב"ן צריך באור היאך שם 'פילגש' נשתנה במהותו, שאילו אצל בני נח משמעו אשה בלא מוהר [אבל קידושין ליכא כלל אף באישות גמורה], ואילו אצל ישראל לאחר מתן תורה משמעו בלא קדושין [אבל הכתובה אינה מעלה ומורידה, דמדאוריתא אף לאשתו אין כתובה], והרי לכאורה הרי אלו הגדרות החלוקות במהותן, ומדוע שתיהן בגדר 'פילגש'.

ב) והנה נחלקו הראשונים ז"ל בדין הפילגש בלא קדושין; שיטת הרמב"ם (מלכים ד, ד) שההדיוט אסור בפילגש, ורק המלך מותר. ובמהותו של איסור זה לשיטת הרמב"ם, דעת הריב"ש (בתשובה שצח) והכס"מ (אישות א, ד, מלכים ד, ד, ע' לח"מ שם) והרמ"א (אה"ע כו) שזהו בכלל ביאת זנות ולוקים משום 'לא תהיה קדשה בבנות ישראל'. וזה על פי דברי הרמב"ם (הל' אישות שם) כל הבעל אשה לשם זנות בלא קדושין לוקה מן התורה לפי שבעל קדשה.

ודעת הגר"א (אה"ע כו) שהוא איסור עשה, משום ביטול מצות הקידושין, אבל אין 'קדשה' אלא במופקרת לזנות. [כן נקט עפ"י ד' הרמב"ם בהלכות נערה (ב, יז) ובהלכות איסורי ביאה (יח, ב) דמשמע שאם אינה מופקרת לזנות אינה בכלל 'קדשה'. ואולם החולקים סוברים שהפילגש, הואיל והיא מזומנת לכך הרי זו בכלל 'קדשה', ולא דמי לביאה אקראית שכתב הרמב"ם שם שאינה בכלל לאו ד'לא תהיה קדשה', שהרי זו המיוחדת מכינה עצמה לזנות, ואין הפרש אם מייעדת עצמה כעת לאחד, או מפקרת עצמה לכל. ולדבריהם כן מתפרש הא דתני בתו"כ (קדושים) להוציא מעשה יחידי שאינו בכלל איסור קדשה - שהוא מעשה אקראי בעלמא. ולשיטה ראשונה מתפרש 'מעשה יחידי' שמיוחדת לאחד ולא לכל].

וישיטת הרמב"ן (בתשובות ה'מיוחסות' סי' רפד, ובהשגותיו על ספר המצוות בשורש ה ובל"ת שנה, ובפירושו לתורה - קדושים יט, כט תצא כג"ח) שהפילגש מותרת להדיוט. וכן דעת רב חסדאי קרשקש (בשו"ת הריב"ש שם). וישנה שיטה נוספת בפוסקים, שהפילגש אסורה מדרבנן (ע' באורך בשו"ת הרדב"ז אלף רצו בדעת הרמב"ם ועוד ראשונים). והרמ"א (שם) הביא את דעת האוסרים בלאו דקדשה ודעת המתירים ולא הכריע. וריעב"ן (ח"ב טו) האריך להתיר, ואולם הסכמת שאר הפוסקים לאסור הפילגש.

וחקשה הרמב"ן על הרמב"ם, הלא מצינו בגדולי ישראל שהיו להם פילגשים, כמו כלב (ועיפה פלגש כלב, 'פילגש כלב מעכה'. דהי"א ב, מו) ושאל דוד ושלמה ורחבעם (דהי"ב יא) וגדעון ('ופילגשו אשר

א) כתב רש"י על הפסוק 'ולבני הפלגשים אשר לאברהם': נשים בכתובה, פלגשים בלא כתובה, כדאמרינן בסנהדרין. וכתבו המפרשים שכן גרס רש"י בסנהדרין כא: שלא כגרסה שלפנינו 'נשים בכתובה וקדושין, פלגשים - בלא כתובה ובלא קדושין', אלא לשיטתו אף פילגשים בקדושין רק בלא כתובה (וכן הביא הראב"ד ריש הל' אישות גרסה זו. ע' במהדורת ר"ש פרנקל)*. והרמב"ן חלק על רש"י וכתב שהגירסה בגמרא היא 'פילגש בלא כתובה וקדושין' - שהרי הכתובה מדברי סופרים היא ואם כן לפרש"י ששתיהן בקדושין, מה חילוק בין 'אשה' ל'פילגש' במקראות.

[ואמנם לדעת רשב"ג (כתובות י קי) כתובה מדאוריתא, ור"ת פסק כמותו להלכה, ועל פיו נוסח הכתובות האשכנזיות: 'מאתים וזו דחזין ליכי מדאוריתא', ואילו חכמי ספרד נקטו כחכמים דכתובה דרבנן. והר"א מזרחי (משפטים) כתב בדעת רש"י שפסק כתובה דאוריתא, שעל כן פירש שם 'כמוהר הבתולות' - כתובה. ולפי"ז אפשר לומר דאזיל רש"י לשיטתו בפרשת חיי שרה. אך דעת הרמב"ן שהקשה בפשיטות, נראה כוונתו משום דחכמים פליגי, והרי לפי דבריהם על כרחך לומר שאין זה החילוק בין אשה לפילגש. וא"כ לא מסתבר שהגדרת 'פילגש' תהא תלויה במחלוקת התנאים אם כתובה מדאוריתא או מדרבנן].

וכן מבואר ברמב"ם (מלכים ד, ד) 'נשים בכתובה וקידושין, ופלגשים בלא כתובה ובלא קידושין'. הרי שלדעת הרמב"ן והרמב"ם עיקר החילוק בין נשים לפילגשים הוא שהנשים בקידושין והפילגשים בלא קידושין. ופירש הרמב"ן לפי שיטתו מה הפרש בין 'אשה' ל'פילגש' קודם מתן תורה, והלא אין קידושין לבני נח - אפשר שגם בני נח כאשר היו נושאים להם נשים, היו נוהגים לכתוב להן מוהר ומתן, ואילו לפילגש לא היו כותבים כלום, ולא יהיו בניה נוחלים את שלו.

[הנה מה שהוקשה לו על מהות 'פילגש' האמור באברהם קודם מתן תורה - לכאורה יש לתרץ בפשיטות שהואיל והאבות קיימו כל התורה אם כן קידשו נשותיהם, ואילו הפילגש לא נתקדשה. אך מבואר מקושית הרמב"ן שנקט בפשיטות שגם אצל האבות לא היו קידושין, וכמו שנקט כן הגר"ז (לך) מסביר פשוטה, דנהי דהאבות קיימו המצוות כאינן מצווים ועושים, אבל כל עוד לא נאמרה פרשת קדושין בתורה, לא היתה מציאות של חלות קידושין כלל, כי רק על ידי המצוה שבתורה נתחדש דין הקדושין. וכן כתב הגר"י עמדין בשו"ת שאלת יעבץ (ח"ב טו). והוכיח כן מהא דילפינן (בסנהדרין נו) דאין לבן נח חופה מ'והיא בעולת בעל' - בעולת בעל יש להם, נכנסה לחופה ולא נבעלה אין להם (ופרש"י מדלא כתיב והיא אשת איש אלמא הנך מת משום בעילתו של בעל ולא מפני קדושין וחופתו). והלא מקרא זה אמר אבימלך על אברהם אבינו - הרי מוכח שגם דין האבות לענין

א וכו' בירושלמי כתובות ה, ב. וכן נראה משובת הרשב"א (ח"ה רמב) ומתשובת הרא"ש (לה, י).

ב ע"ע ים של שלמה יבמות ב, יא. ונראה דאף למ"ד כתובה דרבנן, הפילגש חלוקה מאשה רגילה מדאוריתא בכך שאינה נישאת לו ואינו יורשה ולא מפר נדריה דאינה שארו. אלא שרש"י הוכיח כתובה מפני שנקט כתובה דאוריתא.

ג ע"ע בזה בהרחבה בשיעור צ אות ח.

ויש להעיר מרש"י ויחי (מח, ט) גבי יוסף שהראה ליעקב שטר אירוסין וכתובה. [אמנם מהרמב"ן אין ראייה מוכרחת שלא היו קדושין לאבות, ד"ל דהוקשה לו מכל הפילגשים האמורים בבני נח מלבד האבות, כגון בנחור ובאליפז].

היא קנויה לו בקנין אישות.^ה ולפי"ז הרי להרמב"ם לשיטתו ודאי לא קשיא במה הוקל המלך מהדיוט, שאין המלך קל מההדיוט אלא שאין לו מציאות של קדשה בפילגש.

ג) אמנם עדיין קשה מכלב בן יפונה ומגדעון ומפלגש בגבעה, כיצד לקחו פילגשים בהתר [אם כי בגדעון היה מקום להידחק שהואיל והיה שופט על ישראל, שמא דינו כדין המלך לענין הפילגש כפי שמצינו לענין כמה הלכות (ע' בהקדמת האברבנאל לשופטים). אך מ"מ קשה מכלב שלא היה מלך ודיין (ונשיא שבט לא שמענו להשוותו למלך). וכן מפלגש בגבעה.^ו

ובתב"כ הכס"מ (אישות ד,ד) וכן נקט הגר"א, עפי"ד הרמב"ם בהלכות מלכים (שם): 'אבל ההדיוט אסור בפילגש אלא באמה העבריה בלבד אחר ייעוד'. אם כן כל אלו שמצינו בהם פילגש, היינו אמה עבריה לאחר יעוד שהתירה תורה, והיא בכלל פילגש. אלא שגוף דברי הרמב"ם צריכים באור, מה ענין יעוד אמה עבריה לפילגש, והלא היעוד עושה אירוסין [ואף מסתפקין בגמרא (קדושין יח): שמא נישואין עושה], ואם כן הרי לאחר יעוד האמה לאדון הריהי כאשת איש לכל דבר, ומדוע נחשבת לפילגש שאין בה קידושין.

ובאור הדבר בהקדם דברי כמה מרבותינו האחרונים בבאור דין יעוד לשיטת הרמב"ם. הנה נחלקו תנאים (בקדושין יט.) במה מיעדה; חכמים אומרים מעות הראשונים לקדושין ניתנו ורבי יוסי ברבי יהודה סובר לאו לקדושין ניתנו אלא מיעדה בעבודתה שהיא חייבת לו [הלכך לדבריו במיעד בסוף שש צריך שתהא שהות ביום כדי פדייה, שהרי מקדשה במה שהיא חייבת לעבוד לו באותה שעה]. ודעת רש"י ותורא"ש ורמב"ם ורשב"א וש"ר שלחכמים מעות הראשונות בשעה שניתנו, אין ידוע אם נתינתם לשם קנין אמהות או לשם קידושין, ואם ייעדה לבסוף הרי אגלאי מלתא למפרע שלקידושין ניתנו ונמצא שהיתה מקודשת למפרע כבר משעה ראשונה. וכן פשטות דברי הגמרא (יט:), שלדעת חכמים אם קדם האב וקידש את בתו לאמה, אם ייעדה האדון לבסוף - חלו קידושי האדון. משא"כ לריב"ז תפסו קידושי האב.

ואולם בדעת הרמב"ם, כתבו להוכיח הגר"ר דנבובורגר (ראש לראובני כג) והגר"ז (אבן האזל עבדים ד) והגר"י אברמסקי (בתוספתא פ"ק דקדושין) שאינו מפרש כן. שאעפ"י שפסק חכמים, משמע מדבריו (בפ"ד עבדים) שגם כשנקנית בשטר יכול ליעדה, הגם שאין שם מעות הראשונות [ובמנ"ח (מג) כתב דלרבנן ככה"ג אין שייך יעוד למפרע]. ועוד משמע מפשט לשונו (ה"ו) שכשמיעד לבנו, סגי במה שהוא גדול בשעת היעוד ואין צריך שיהא גדול בשעת נתינת המעות [ובמנ"ח ובספר המקנה צדדו דכיון דחלו הקדושין למפרע, צריך שיהא גדול משעת נתינת המעות] - הרי שאי אפשר לומר שחלו קדושי היעוד

ה ויל"ע לפי"ז במה שכתבו רד"ק ורלב"ג (שמואל) שאבשלום לא עבר באיסור ערוה דאשת אביו בלקחו את פילגשי אביו, מפני שהיו בלא קידושין. אך להאמור מ"מ יש שם אישות דבן נח. > לע' מאירי סנהדרין כב > אם ננקוט בדעת הרמב"ם שהוא איסור משום עשה ד'כי יקח', יש מקום לומר שבאופנים שאנוס מלקיים העשה - אין איסור, כמוש"כ המרדכי לענין ציצית שנקרעה בשבת (וכ"כ באבנ"ז אה"ע קכא,כט). וא"כ אפשר שאותן פילגשים לא רצו להתקדש להן או מחמת אונס אחר לא היה יכול לקדשן. אם כי עיקר הדבר אינו מוכרח, ד"ל שהוא בגדר איסור עשה ולא מצוה גרידא. [זכר לדבר מה שאמרו (בסוטה ד): כל האוכל לחם בלא נטילת ידים כאילו בא על אשה זונה, והתם הוי איסור אכילה בלא נטילה. וענין שניהם שוה; 'אכילת לחם' בלא התקדשות והזמנה מוקדמת].

בשכם ילדה לו'. שופטים ח,לא), וכן במעשה דפילגש בגבעה משמע שהיה הדבר בהתר, שאם לא כן לא אמר הכתוב 'ויקם אישה וילך אחריה', וכתב 'ויאמר אבי הנערה אל חתנו', וגם הוא היה מתבייש בזימתו - אלא משמע שהיה הדבר מותר ונהוג בישראל.

הנה, במה שהקשה משאול ודוד ומשלמה ורחבעם - הרי כבר כתב הרמב"ם בהלכות מלכים שהמלך מותר בה. ואם כן לא קשיא. ואמנם הרמב"ם שהקשה מיהא בחילוק זה שבין מלך להדיוט כמבואר בדבריו, שהיכן מצינו דבר האסור להדיוט ומותר למלך, אדרבה המלך נתרבה במצוות ואזהרות יתר על שאר כל אדם, כגון איסור הרביית נשים וסוסים וכו' (וכן תמה בשאלת יעבץ שם) - כבר ביאר המהרי"ט (על הרי"ף ריש קדושין) שהואיל ואסור לשום אדם אחר לקחת פילגשו של מלך משום כבוד המלכות ואימתה, כשם שאין יושבים על כסאו ואין משתמשים בשרביטו (כדאמרינן בסנהדרין יח יט כב; רמב"ם מלכים רפ"ב), הלכך הפילגש המיוחדת למלך נאסרה לכל אדם ושוב אין שייך בה זנות שהרי מיוחדת היא לו לעולם, ורק להדיוט אסורה הפילגש משום שלמחר היא יוצאת ממנו ומזנה עם אחר. הרי שאין כאן קולא למלך בעצם, אלא שאצל המלך אין זו קדשה במציאות. וכיו"ב כתב רבנו יונה (ג,צד) שמפני יראת המלך, ודאי לא תזנה פילגשו עם שום אדם הלכך אין זו 'קדשה'.

אבן, הרמב"ם בהלכה זו דפילגש למלך (מלכים ד,ד) הוסיף בה דברים: 'וכן לוקח מכל גבול ישראל נשים ופילגשים, נשים בכתובה וקדושין ופילגשים בלא כתובה ובלא קידושין אלא ביחוד בלבד קונה אותה ומותרת לו'. ומה ענין קנין זה של הפילגשים? ויתכן לפרש שהכוונה לכל האמור בפרשת המלך (בספר שמואל) ששולח בכל גבול ישראל ולוקח מן העם גבורים ושמששים ובעלי אומנויות כרצונו, וזהו קנינו בפילגשים, קנין ממון הנובע מזכות המלוכה, שפסק כרבי יוסי וכשמואל (בסנהדרין כ) שכל האמור בפרשת המלך - מלך מותר בו. אמנם מחזורתא טפי הגדר שכתב הגרי"ר (זכר יצחק כח) שכוונת הרמב"ם לקנין אישות שיש למלך בה, והיינו גדר אישות דבן נח, שעל ידי יחוד נעשית לאשת איש (ע' סנהדרין נז:). אלא שבאשר שנתאמר בתורה דין ליקוחין ואילו היחוד לבדו נאסר בלא קיחת קידושין, הלכך אין היחוד מועיל לקנות בישראל [ובמקור"א נתבאר שענין הנישואין בישראל הוא מקביל לקנין היחוד דבב"נ]. אך המלך שמותר ביחוד בלא קדושין - יש בו גדר אישות דבן נח הנעשה על ידי יחוד, וזהו מגזרת הכתוב האמורה בפרשת המלך שלוקח נשים ופילגשים. וא"כ זו כוונת הרמב"ם שביחוד בלבד הוא שקונה אותה - קנין אישות כמו לבן נח. והריהי אסורה לעלמא כאשת איש דבן נח מכח אישות זו.

והנה בעיקר הימצאות גדר אישות בני נח בישראל, דעת רב חסדאי (בשור"ת הריב"ש שם) שכל שדרים יחד כדרך איש ואשתו, אף בלא קידושין [וגם במקום דליתא לחזקה דאין אדם עושה בעילתו בעילת זנות וגמר ובעל לשם קדושין] חשיבא עכ"פ כאישות דבני נח. והריב"ש חלק בתוקף ונקט שאין בישראל גדר אישות זו. [ודנו בזה הפוסקים בנישואין אזורחיים]. וברמב"ם (ריש אישות) מבואר בפשטות כהריב"ש, שלאחר שניתנה תורה אין בישראל אישות דבני נח. ואמנם לפי מה שנתבאר מצינו גדר אישות כזו במלך מגזרת הכתוב מיוחדת בפרשת המלך. ויש עוד כיוצא בזה, אופנים מיוחדים שנתחדש בהם גדר אישות דב"ב בישראל; עבד עברי שרבו ייחד לו שפחה כנענית, וכן אשת יפת תואר במלחמה לשיטת רש"י. ונתבאר במקום אחר.^ז

נמצא לפי האמור שבפילגש למלך אין שייך בה כלל קדשות שהרי

ד ע' בכללות ענין זה בשיעור צ.

כאמה, אלא שבכלל מכירתו לאמה נעשה האדון בעלים גם על קידושה מדין התורה. אם כן האב רק העבירה לרשות האדון, אלא שהתורה זיכתה לאדון בעלות על קידושה לייעדה לעצמו, וזהו דין מסויים של 'מעשה יעוד' של האדון ללא שייכות עם האב, הלכך אין זה בכלל 'אחר אישות'.

ולפי"ז בארו פשט דברי הרמב"ם דאמה עבריה לאחר יעוד היינו פילגש המותרת להדיוט; כי אף שהיעוד עושה אותה כאשה המקודשת לכל דבר, זהו מבחינת התוצאה אבל המעשה אינו 'מעשה קדושין' אלא 'מעשה יעוד', הלכך דומה זה לאשה המיוחדת שלא על ידי קידושין. ונראה, שאף כי יסוד דברי רבותינו נאמן בשיטת הרמב"ם, אבל עדיין הדברים טעונים באור: נהי דאין כאן מעשה קדושין אלא מעשה יעוד, סוף סוף על ידי היעוד הריהי כמקודשת לו לכל דבר ואמאי לא קרינן ביה 'שפחות אחר אישות'. וגם מדוע החשיבה הרמב"ם כפילגש שהותרה להדיוט, הלא אין כאן ענין קדשה וזנות כלל. גם לשון הכתוב בכלב ובגדעון ובפילגש בגבעה המכנה את האמה לאחר יעוד כפילגש [כפירוש הכס"מ והגר"א], אין מובן, והלא היא כאשתו ואסורה לעלמא כשאר אשה המקודשת.

ד) אכן הדבר מתבאר כבר במקראות עצמן, דכתיב גבי גדעון (שופטים ח) 'ופילגשו אשר בשכם ילדה לו גם היא בן וישם את שמו אבימלך'. ואילו להלן (ט) נקרא אבימלך 'בן אמתו' של גדעון. הרי שבתחילה נקראת 'פילגש' ולאחר מכן 'אמה' - ואמנם זהו מקור גדול לדברי הכס"מ והגר"א, אלא שצריך באור הלא לאחר שייעדה לו לכאורה כבר פסקה מלהיות אמה. וכן מצינו גבי בלהה שקרויה (בפרשת וישלח) 'פילגש יעקב', הגם שקרויה (שם) היא וזלפה 'שפחות'. וכן תרגם אונקלוס בשני המקומות 'לחינתא' [הוא תרגום של 'פילגש', ולא 'אמהו' כתרגום של 'אמה'].

וי"ל בזה דהנה הרמב"ם כשגדיר את הלאו ד'לא תהיה קדשה' (ברמזי המצוות שבתחילת הלכות אישות, ובמנין המצוות שבריש ספר המדע, ובספר המצוות ל"ת שנה) כתב: 'שלא תהיה קדשה, והיא הנבעלת בלא כתובה ובלא קדושין'. [וכיו"ב כתב במצוות הקידושין (ברמזי המצוות בריש הלכות אישות): 'לישא אשה בקדושין ובכתובה']'. וכבר תמה הרמב"ן (בל"ת שנה) מה שהזכיר ענין הכתובה בגדר המצוה והלא פסק (אישות י, ז) הלכה כחכמים דכתובה דרבנן, וא"כ היאך תלויה המצוה דאורייתא בהמצאות הכתובה.

ובתב הגר"ד קרלינר (יד דוד הל' אישות פ"א ופ"ב), שאף שחיוב הכתובה הוא מדרבנן, אבל ניהוג הכתובה בפועל היה מקדמת דנא, ובכל נישואי אשה היו כותבים לה כתובה. הלכך כל שאינו עושה כן, הרי אין האשה יושבת תחתיו כדרך כל אשה היושבת תחת בעלה והרי זו כביאת זנות מדאורייתא, מאחר ואין לה כל הזכויות שיש לאשה הנשואה לבעלה, וממילא אינה מרגשת אגידא גביה [וגם עלולה לזנות ממש מחמת כן] והוי כזנות.

ומקור לעיקר דבריו, במה שפרש"י בפרשת מפתה (משפטים) 'מהר' ימהרנה' - יפסוק לה מוהר כמשפט איש לאשתו שיכתוב לה כתובה וישאנה. והרמב"ן שם נחלק עליו בפירוש המוהר, ומ"מ מבואר בדבריו שטעם הקנס חמשים שקל של אונס ומפתה, מפני שהפסידה מאותו מוהר כי פסלה בעיני הבחורים ויצטרך אביה להרבות לה מתן והם לא יתנו לה מוהר. ומהר"ל (בגור אריה) פירש כן אף בדעת רש"י, שהרי בכתובות (י). למדו מפסוק זה דכתובה דאורייתא. ואף החולקים וסוברים דמדרבנן היא, למעשה היו נוהגים ליתן לה סכום זה, ועל כן קנסה תורה את האונס והמפתה באותו הסכום שהפסידה. (וע"ע

למפרע משעת הקנין הראשון'. ועוד משמע ברמב"ם (שם) דסגי בעדי קדושין בשעה שמיעדה, ולא בשעת נתינת המעות - הרי שנתנת המעות אינה נידונית כמעשה הקדושין'. עוד מבואר ברמב"ם (בה"ג) שהאב יכול למכור את בתו לשפחות אחר שנתיעדה כבר, הגם שאין לו זכות למכרה לשפחות אחר אישות [שאם קידשה לאחד ונתגרשה או מת המקדש, שוב אין האב זכאי למכרה, כדילפינן מקראי]. ואין מובן מדוע לא יחשב היעוד כאישות והריהי כאשת איש לכל דבריה. [מלבד שקשה על כך מסוגית הגמרא - אלא שזה כבר ביארו במרכבת המשנה ועוד אחרונים ליישב פסק הרמב"ם עם הסוגיא].

ומחמת קושיות אלו כתבו רבותינו אלו (וכן מטו בשם הגרי"ר מפוניבז'. וע"ע בדגל ראובן ח"א טז) לבאר בשיטת הרמב"ם על פי מה שאמרו בירושלמי במה מיעדה, בשלמא לריב"ז מיעד בכסף, אלא לרבנן כסף אין כאן. ומשני: בדברים. ותימה הלא לרבנן מעות הראשונות לקדושין ניתנו ובכסף זה הוא מקדשה. ואכן רש"י (בפרשת משפטים ובקדושין יב יח) כתב שמיעד בכסף שנתן בשעה ראשונה לרבנן, וכך הוא אומר לה בשעת היעוד. אבל הרמב"ם כתב בסתם שאומר לה ולא מזכיר באמירתו שמקדשה בכסף, והלא בקדושין בעלמא צריך לומר לה במה מקדשה. ומשום כך פירשו שהרמב"ם עפ"י הירושלמי - מפרש 'מעות הראשונות לקדושין נתנו' באופן אחר, שבכלל מכירת האב את בתו לאמה כלולה גם העברת זכות האב בקדושי בתו באופן שמעתה זכאי האדון ליקחנה לאשה לעצמו או לבנו, והיא אחת מזכויות האדון באמתו. והרי לו יצויר שהאב היה יכול לקדש את בתו לעצמו מסתבר שהיה די באמירתו 'הרי את מקודשת לי' בלא נתינת כסף, שהרי האב זכאי בכסף הקדושין, וא"כ כיון שהאדון הוא כאביה לענין לקיחתה לאשה לעצמו או לבנו, די בכך שאומר לה 'הרי את מקודשת לי'. ומובן שאף אם הקנין הראשון לא היה במעות אלא בשטר וכד' - האדון מיעדה, כי היעוד אינו נעשה על ידי נתינת המעות אלא באמירה.

הרי שלהרמב"ם אינה מקודשת למפרע אלא משעת היעוד והלאה. ולכן אין צורך שיהא בנו גדול בשעת נתינת המעות, וכן אין צורך בעדי קיום אלא בשעת היעוד. ומה דמבואר בגמרא וברמב"ם (הט"ו) שלא חלו קידושי האב כשקידשה האדון לבסוף, הוא משום שבשעת המכירה נעשה האדון 'כאביה' על זכות קדושה [לעצמו או לבנו], וממילא אין האב יכול לקדש. (וע' בדגל ראובן שהאריך בזה).

ויש להוסיף דהנה לשון הרמב"ם הוא שהאב הוא המייעד את האמה לבנו, ודלא כרש"י שהבן הוא המייעד בכסף שקיבל האב. ופירש הגר"ח (בסנסיל קדושין) בדעת הרמב"ם שיעוד האדון הוא מעשה מחודש ולא מעשה קדושין רגיל, ולכן לעולם האדון הוא המיעד. והרי זה מתאים מאד להרמב"ם לשיטתו ולרש"י לשיטתו.^ז

ובזה פירשו מדוע יכול אביה למכרה לאחר היעוד ואין זה כשפחות אחר אישות, כי לא האב הוא שקידשה בכסף אלא הוא רק מכרה

ז ובזה י"ל עפ"י משמעות לשונות הרמב"ם דהאב הוא המייעדה לבן, וכפשט לשון התורה - הלכך סגי בכך שהאב גדול בשעת המעשה, שהוא זה העושה את המעשה, אלא דמ"מ בעינן דעת הבן לחלות הקידושין הואיל ומתקדשת לו (עפ"י שבת הלוי ח"ה קונטרס המצוות כב).

ח וע' שער י"ז, טז.

ט ומובן לפי"ז הא דבעו למילף בק"ו מיבמה דאמה עבריה תיקנה בביאה (בקדושין ט:), והלא אין קנינה לשום אישות כמו שאמרו שם ד: (ובפנ"י עמד על זה). אך להאמור הלא מישך שייך אישות בתורת אמה, ביעוד שלבסוף. וא"כ נהי דא"א לעשות 'זכיח' מאמה שאינה נקנית בביאה לאשה דעלמא כדאמרין בדף ד, מ"מ שייך למילף מיבמה שתיקנה בביאה, שגם זה מורה על בעלותו בתורת 'אמה'.

נמצינו למדים לפי זה שאמה המיועדת לאו היינו כאשה המתקדשת, לא מבחינת המעשה, שהוא 'יעוד' ולא 'קדושין', וגם לא מבחינת התוצאה, שאף שלענין האיסור לעלמא דינה כאשת איש אבל מצד קשר האישיות שביניהם אינה לו כאשה אלא כאמה הקנויה לו למשכב. אלא שהתורה זיכתה לה שאר כסות ועונה כמשפט הבנות. [ורק אם ישאנה לו לאשה תיעשה כאשתו וחייב לה כתובה, אבל אינו חייב לעשות כן]. נמצא אם כן שבעצם היא ממושיכה להיות כאמה, אלא שעד היעוד היא אמה לעבודה בבית ובשדה ומהיעוד והלאה היא כאמה למשכב.^{יא}

ומובנת לפי זה הסוגיא בקדושין (יח.) דתניא יש בעברי מה שאין בעבריה שהוא יוצא בשנים וביובל, ומקשינן והלא גם באמה ישנן ליציאות אלו, ומשני רב ששת כגון שיעדה. ומקשינן יעדה פשיטא, גיטא בעיא - מהו דתימא לא ליבטלה הילכתה מינה קמ"ל. ואין מובן מדוע שלא יבטלו הלכותיה היא כאשת איש היא לכל דבר - אלא משמע שאינה כאשה גמורה אלא עדיין שם אמה המיועדת עליה, ולכך הו"א דלא ליבטלו הלכתא מינה. ומבואר כן מגופא דברייתא דתני על המיועדת 'יש בעברי שאין בעבריה' - משמע שעדיין שם 'אמה עבריה' עליה.

וגם מלשון הבריייתא (יט:) 'נוהג בה מנהג אישות ואינו נוהג בה מנהג שפחות' יש לשמוע שעדיין היא נחשבת כאמה, שאם לאחר היעוד היא כאשה גמורה, מה צריך לומר שאינו נוהג בה מנהג שפחות - אלא משמע שעדיין היא אמה רק לא לענין עבודה בשדה רק לענין משכב.^{יב} וישפיר מובן מדוע יכול האב למכרה לאחר שנתייעדה, דחשיב 'שפחות

יא לכאורה מלשון היעוד 'הרי את מקודשת לי, מאורסת לי, הרי את לי לאשה' משמע בפשט שהם קידושין ככל אשה. גם מכך שצריך דעתה להתייעד (להרמב"ם עבדים ד, ח) מסתבר שאין היעוד כשפחות, שאלו כן אין סברא להצריך דעתה. ועוד הרי לפי האמור החילוק למעשה בין אישות דיעוד לאישות דעלמא הוא בחיובו לשאתה, והלא לעולם יכולה להתנות יעודה בנישואין, וא"כ למעשה אין לאדון איזו זכות-יתר ביכלתו לייעד, ובמה מתבטאת שפחות זו. גם לשון הרמב"ם (בה"ט) 'לפיכך אינו מתטמא לה.. עד שתכנס לחופה' משמע בסתמא שהיא נכנסת לחופה כשאר כל ארוסה. גם פשט הכתוב 'כמשפט הבנות' משמע שלכל דבר וענין השווה אותה לבנות, ומהיכי תיתי לחלק ביניהם. והרי היה צד בגמרא שהיעוד עושה נישואין, והרי לפי צד זה יש בה כל תנאי כתובה. וגם מפרוש הדר זקנים מוכח שיעוד שאמרה תורה היינו קידושין גמורים, לקח"ת לאחר זמן לאשה. אלא שיכול ליתדה גם כן [אפשר רק מדעתה, כהרמב"ם] לפילגשות בלא נישואין.

ולכאורה נראה דהמקדש את האשה ע"מ שלא ישאנה - קידושה קדושין, שהרי לפרש"י כך היא כל פילגש, בקדושין בלא נישואין, שאינה שארו ליורשה ולהפר נדריה וכו'. אמנם חייב ליתן לה שאר כסות ועונה שהרי חייבתו תורה בקדושין וא"א להתנות לבטלם (וע' אג"מ אה"ע ח"ד צא שהוכיח מסנהדרין קז שיש חיוב עונה לפילגש. ומסתבר א"כ דה"ה שאר וכסות חייב לה מדאורייתא מהאי קרא ד'משפט הבנות'). וא"כ י"ל שאף להרמב"ם כן הוא הדין (אלא שיתכן שאסור לעשות כן משום איסור הפילגש וכפי שמת' באר ביד דוד, ועכ"פ אסור מדרבנן), אבל אם עשה כן הוי קידושין. נמצא א"כ שאין חילוק בין אמה מיועדת לאשה דעלמא אלא לענין האיסור.

יב והכי דייק לישנא דקרא 'ואם שלש אלה לא יעשה לה ויצאה חנם וגו' - משמע דבשלש אלה לא 'יצאה' ממנו אלא אמהותה ממשכת גם לאחר היעוד.

במשנה למלך פ"א נערה ה"ג. ושם הביא דוגמא נוספת לזה מהרמב"ן במשפטים גבי מזונות הבעל לאשתו ולבניו הקטנים, שאף שאין זה חיוב דאורייתא, כן היה המנהג ועל כן אמרה תורה שהאדון חייב במזונות אשתו ובניו של העבד).

וכן כתב הרמב"ן (תצא) על קנס מאה מנה דמוציא שם רע, שזהו עונש 'כפל' על הכתובה שבא להפסידה (ועיקר הדברים במורה ח"ג מט). וכתב 'אע"פ שהכתובה מדבריהם למי שיתנה עמה או ישאנה סתם, אבל המנהג היה לכתוב מוהר לבתולות כמו שנאמר 'כמהר הבתולות' והרוב יעשו כן'. הרי שענין הכתובה הוא מדאורייתא, אף כי לא בתורת חיוב.

עוד הוסיף הגר"ד להוכיח כשיטת בעל העיטור שאעפ"י שכתובה דרבנן, זהו רק לענין שיעור הכתובה, אבל חייב לכתוב לה כתובה כלשהי מדין תורה. ומובן אם כן שבלא קידושין וכתובה היא ביאת זנות.

והנה ביעוד אמה עבריה, למאי דנקטינן דאין ביעוד אלא אירוסין ולא נישואין, אין בה כתובה כלל. הרי שהאמה שיועדה אינה כאשה רגילה היושבת תחת בעלה בקדושין ובכתובה. ואף דכל אשה המתקדשת גם כן לא חל בה עדיין חיוב כתובה עד שתיכנס לרשות בעלה - שאני התם דבקידושין כלולה התחייבות של הבעל לשאתה לאשה וליתן לה כל זכויותיה, כגון שאר כסות ועונה וחיוב הכתובה. תדע שכן הוא, שהרי המקדש ע"מ שאין לה עליו שאר כסות ועונה - מתנה עמ"ש"כ בתורה הוא, הגם שחיובים אלו אינם אלא לאחר הנישואין ומדוע בטלו הקדושין בשל כך. אך ודאי הקדושין כבר מחייבים אותו בחיובים אלו לכשישאנה. לא כן ביעוד, לא שמענו חיוב לשאתה לאשה לאחר מכן [אמנם המנ"ח (מג) נקט שיש חיוב לשאתה אבל מסתימת הרמב"ם לא נראה כן].

ואף שחייב לה שאר כסות ועונה כמשפט הבנות, אך נראה שביסודו אין זה אותו חיוב עצמו של אשה נשואה אלא חייבה תורה את המייעד ליתן לאמתו המיועדת אותם שלשה דברים שחייב כל אדם ליתן לאשתו. וכן דקדק במשנת ר' אהרן (קדושין א) מדברי הרמב"ם (בל"ת רסב).

ובגמרא (יח:) בעי רבה בר אבוב יעוד נישואין עושה או אירוסין עושה. ופירש הפנ"י הצד שנישואין עושה, מפני שנתחייב לה שאר כסות ועונה. אמנם לפי המסקנא דנקטינן אירוסין עושה, צריך באור למה חייב לה שאר כסות ועונה - ומשמע שאין זה חיוב דשכו"ע של אשה דעלמא אלא חיוב מחודש הוא ביעוד, הגם שאינה נשואה. ובעיקר הדבר מבואר בפירוש הדר זקנים לבעלי התוס' (משפטים) בפשט המקראות דאמה עבריה, שלכתחילה מצוה עליו לקדשה לו או לבנו כאשה גמורה ולכתוב לה כתובה, אך 'אם אחרת יקח לו' - כלומר שחפץ באחרת להיות לו לאשה ולא בזו, מכל מקום 'שארה כסותה וענתה לא יגרע' - כלומר עכ"פ לא ימנע משפחתו שכו"ע, הגם שאינה אשתו ממש. וזה פירוש 'אם שלש אלה לא יעשה לה' - כלומר, לא לקחה לעצמו ולא לבנו כאשה גמורה וגם אינו לוקחה למשכב בתורת פילגש.

י עוד יתכן דמ'כסף ישקל כמהר הבתולות' שמענו שכך ראוי לעשות, אם כי לא הטילה תורה כחיוב גמור. [וא"ש לפי"ז נוסח הכתובה 'דחזי ליכי מדאורייתא' גם אם הלכה דכתובה דרבנן, דמ"מ מדאורייתא ראויה הכתובה לה. ולכן היא בכסף צורי. וערא"ש כתובות י שנדחק בה]. ומצינו כע"ז מצות הרשות מדאורייתא - ע' לשון רש"י בכורות נז: לענין מעשר בהמה (ובשיעורי הגריש"א שם). ועריטב"א קדושין לו. לענין סמיכה ותנופה שהיא מצוה אם רוצה שקרבנו יעלה לו לרצון ואינה חובה גמורה.

אחר שפחות' ולא 'אחר אישות' דאין זו אישות דעלמא של איש ואשה אלא דאכתי כשפחה היא לו, אלא שהתורה זיכתה לה זכויות מסוימות, וכן אסורה היא לכל אדם.

ואם כן, הרי מובן שהאמה לאחר יעוד והפילגש היינו הך ביסודן, שאף האמה לאחר יעוד אינה אלא בגדר פילגש, שהיא מיועדת לו למשכב ואינה אשתו ממש, וזהו לישנא דפילגש כמו שכתב ריעב"ץ, מלשון 'פלג אשה' שאינה כאשתו אלא למחצה. ועל דרך זה כתב הראב"ד (אישות א, ד) שהיא מלה הפוכה ומורכבת: 'פי שגל' - עומדת לפרקים למשגל ולפעמים לשמש את הבית.³

וזהו המבואר במקראות שנקראת לעתים 'שפחה' או 'אמה' ולעתים 'פלגש', שהאמה לאחר יעוד עדיין בגדר אמתו היא למשכב. נמצא דלשיטת הרמב"ם יש שני אופנים בפילגש, או בלא קדושין או בקדושין בלא זכויות אישות, שעיקר ענין הפילגש הוא פלג אשה במובן של קשר האישות, בין אם היא אסורה לעלמא בין אם היא מותרת.⁴

ה) מעתה נבוא לתרץ שיטת רש"י ושיטת הרמב"ץ שפתחנו בהן; הרמב"ץ הקשה על רש"י הלא כתובה דרבנן וא"כ מהו החילוק בין 'נשים' ל'פילגשים' בקרא - אך להאמור לא קשיא, שהאשה הגמורה יש לה זכויות אצל בעלה, אם בשאר כסות ועונה אם בכתובה שהיתה נוהגת בפועל גם אם לא בתורת חיוב [או אף בתורת חיוב אך בלא סכום מוגדר - כבעל העיטור], ואילו הפילגש היא כפלג אשה בכך שאין לה זכויות אלו, אם כי לענין האיסור דעלמא הריהי כאשת איש לכל דבר. והגר"א (אה"ע כו) ביאר בדעת רש"י דלשון 'כתובה' לאו דוקא אלא הכוונה לשאר וכסות. ולהמבואר ניחא בלאו הכי שהרי בפועל המנהג היה לכתוב כתובה (וכפי שבאר בגור אריה הנ"ל בדברי רש"י משפטים), וכל שאינו כותב לה כשאר איש ואשתו אין קשר אישות גמור ביניהם.

ואילו להרמב"ץ גדר 'פלג' דפילגש הוא בעצם קנייתה לבעלה ואיסורה לעלמא. על כן לאחר מתן תורה שנתחדשו קדושין כחלות קנין, האשה יש בה קדושין והפילגש אין בה. ואילו באישות בן נח שאין שם תורת קדושין, הרי חלות האישות להיותה מיוחדת לו ולהאסר לחברו נעשה על ידי ניהוגם כאיש ואשה, הלכך הפילגש היא זו שאין בה ניהוג רגיל של איש ואשה, שאין בה אותו מוהר הרגיל להינתן לאשה גמורה. ועל כן אין בן-נח חברו נהרג עליה. ואמנם רב חסדאי (בריב"ש שם) נקט שבן נח נהרג על פילגש חברו שהואיל ואין בהם קידושין מה לי אשתו מה לי פלגשו, אבל הריב"ש חלק ונקט שאינו נהרג. ומובנים היטב דבריו, כי גם בבן נח אינן הפילגש נחשבת אשתו כיון שאינו נוהג בה ניהוג רגיל של איש ואשה. ואם כן, תו לא קשה כיצד נשתנה גדר 'פילגש' שמקודם מתן תורה שהיה ביחוד ובלא מוהר, ובין לאחר מ"ת שהוא בלא קדושין - כי ביסוד הדבר גדר אחד בשניהם, שהיא 'פלג אשה' מבחינת הקנין לבעלה כאמור.

יג' וע' ביש"ש (יבמות ב, יא) שהוא כמו 'פלגס' - שיצא מכלל כבש ולכלל איל לא בא, אף זו יצאה מכלל שפחה ולכלל אשה לא באה. וע' ראב"ע (חיי שרה כה, א) שפירוש פילגש - שפחה.

יד' ואולם בלא יסוד זה שהמיועדת עדיין בגדר 'אמה' היא, לא נתיישבו דברי הרמב"ם, שהרי נראה לפי פשוטם של דברים שארוסה דעלמא שבא עליה המקדש לשם זנות, לא עבר באיסור תורה דקדשה אלא באיסור דרבנן בלבד דבועל ארוסתו. וכן מבואר בלשון הרמב"ם (אישות א, ד) כל הבועל אשה לשם זנות בלא קידושין לוקה מן התורה לפי שבעל קדשה. [אך לפי מה שדקדק ביד דוד מלשונות הרמב"ם שאם אין לה כתובה הרי זו ביאת זנות דאוריתא, יוצא שאף בקדושין אסורה לו משום זנות].